

สถาปัตยกรรมปราสาทกุ้งกาสิงห์ อ.เกษตรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด

นางสาวจิราพร ไกรชนะ

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Kraichana_j@su.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมปราสาทกุ้งกาสิงห์ ศาสนสถานที่สร้างขึ้นในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 16 ที่ตั้งของปราสาทมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในพื้นที่เขตทุ่งกุลาร่องไห้ และเขตลุ่มน้ำมูลรวมถึงลำน้ำสาขา โดยเฉพาะเมืองโบราณโพนนางทมที่พบว่ามีหลักฐานพัฒนาการ การตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ อันเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก และอุดมไปด้วยแหล่งเกลือสินเธาว์อีกด้วย

ปราสาทกุ้งกาสิงห์มีแผนผังเป็นกลุ่มปราสาทสามหลังตั้งอยู่บนฐานไพทีเดียวกัน โดยปราสาทประธานหลังกลางมีมณฑปเชื่อมต่อด้านหน้า จากการศึกษาพบว่ามณฑปนี้ถูกต่อเชื่อมภายหลัง ลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่สามารถบ่งบอกได้คือ ความสูงของฐานปราสาทประธานกับฐานมณฑปมีความแตกต่างกันมาก และระเบียบชุดฐานของปราสาทประธานทั้งสามหลังมีความแตกต่างกันกับชุดฐานของมณฑป ซึ่งชุดฐานของมณฑปนั้นเหมือนกันกับชุดฐานของโคปุระทางด้านทิศตะวันออกเฉียง ลวดลายของงานประดับหรือระเบียบของชุดฐานที่มีการเพิ่มลวดบัวขึ้นมานั้น แตกต่างจากการประดับลวดบัวแบบเก่าที่ถูกพัฒนาขึ้นมาในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 16 รวมถึงร่องรอยของโครงสร้างที่บ่งชี้ว่ามีการต่อเติมมณฑปและการก่อพอกขยายฐานไพที จึงสันนิษฐานได้ว่ามณฑปและโคปุระของปราสาทถูกสร้างพร้อมกันแต่สร้างขึ้นภายหลังปราสาทประธานสามหลัง

เนื่องจากไม่พบจารึกที่กล่าวถึงการสถาปนาปราสาทกุ้งกาสิงห์ ทำให้ต้องมีการศึกษางานประดับอย่างทับหลังหรือหน้าบันเพื่อช่วยในการกำหนดอายุ และจากการพิจารณาแล้วพบว่ารูปแบบงานประดับส่วนใหญ่อยู่ในศิลปะแบบบาปวน แต่ก็ยังคงมีการย้อนกลับไปทำลวดลายแบบเก่าอย่างกรอบหน้าบันสามเหลี่ยมแบบเครื่องไม้ที่คล้ายกับปราสาทบันทายสีรี ปราสาทพระวิหาร

คำสำคัญ: ปราสาทกุ้งกาสิงห์ มณฑป สถาปัตยกรรมเขมร ศิลปะเขมร ร้อยเอ็ด

Architecture of Prasat Ku Ka Sing, Roi-Et Province

Jiraporn Kraichana

Master of Arts (History of Architecture)

Faculty of Architecture, Silpakorn University

Kraichana_j@su.ac.th

Abstract

This article aims to study the architecture of Prasat Ku Ka Sing, a religious place during the late 11th century CE. The location of Prasat Ku Ka Sing is the part of an ancient community in Thung Kula Rong Hai Plain in northeastern Thailand and surrounded by Mun River and other sub-rivers, such as, Xiao River. In particular, the ancient community of Phon Nang Thum to the north of Prasat Ku Ka Sing has been found evidence of human settlement since pre-history period. Its land is suitable for agriculture and rich in rock salt.

Prasat Ku Ka Sing consists of three brick towers built on the same base. The central tower, the main sanctuary, has a mandapa to its front. Nevertheless, the study found that the mandapa was added later, as the height and decoration on the base of the central tower and of its mandapa are entirely different. Furthermore, the base of mandapa is also unlike those of the three towers, whereas it shares similarities to the eastern gopura. Decorative patterns of the mandapa base adding molding differ from the old-style base in the late 11th century CE. Other evidences, such as structures, also indicate the mandapa of the central tower and the eastern gopura were probably built at the same period after construction of the three towers and the original temple base was extended.

Since an inscription of Prasat Ku Ka Sing has not been found, fragments of architectural decorations, such as lintels and pediments, have become significant to identify construction period. Majority of these architectural decorations were dated to Bapuan period in the 11th century CE. However, the older decoration pattern was also found at Prasat Ku Ka Sing, such as triangular gables imitating wooden frames parallel to those of Banteay Srei and Preah Vihear temples.

Keyword: Prasat Ku Ka Sing, Mandapa, Khmer architecture, Khmer art, Roi-et

บทนำ

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 เขมรโบราณเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ในพื้นที่บริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กษัตริย์ของอาณาจักรเขมรทั้งในสมัยก่อนเมืองพระนครและสมัยเมืองพระนคร ได้มีความพยายามในการขยายอำนาจมายังดินแดนใกล้เคียงรวมถึงดินแดนไทยในอดีตด้วย ปรากฏหลักฐานทั้งทางโบราณวัตถุและโบราณสถานมากมายที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมเขมรจากประเทศกัมพูชามาสู่ประเทศไทย โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบศาสนสถานในวัฒนธรรมเขมรเป็นจำนวนมาก ซึ่งบางส่วนนั้นถูกสถาปนาขึ้นโดยกษัตริย์หรือข้าราชการชั้นสูงในราชสำนัก ศาสนสถานหลายแห่ง มีรูปแบบศิลปกรรมที่สอดคล้องกับในเมืองพระนคร ในขณะเดียวกันก็เกิดการผสมผสาน เช่น ศิลปะคลังและศิลปะบาปวน เป็นต้น รูปแบบศาสนสถานในช่วงเวลานี้ขึ้นชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการด้านโครงสร้างสถาปัตยกรรมและการวางผังศาสนสถานอย่างเป็นระบบ อีกทั้งยังพบหลักฐานประเพณจารึกที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างดินแดนทั้งสองตลอดระยะทางที่เป็นเส้นทางโบราณ รวมถึงปราสาทกู่กาสิงห์ที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ดังกล่าวอีกด้วย

ปราสาทกู่กาสิงห์เป็นกลุ่มปราสาทสามหลังที่ตั้งอยู่ไม่ห่างจากแหล่งน้ำธรรมชาติอย่างลำน้ำเสียวใหญ่ ลำน้ำสาขาของแม่น้ำมูล พื้นที่ตั้งของปราสาทใกล้เมืองโบราณในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ นอกจากนี้ที่ตั้งปราสาทอยู่ในเขตที่เรียกว่าทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งมีทรัพยากรแร่ธาตุอย่างเกลือหินกระจายตัวอยู่ แหล่งเกลือที่ใกล้กับปราสาทกู่กาสิงห์มากที่สุด คือ แหล่งเกลือบ่อพันขัน

รูปแบบสถาปัตยกรรมของปราสาทกู่กาสิงห์เป็นปราสาทสามหลังก่อด้วยอิฐ ปราสาทหลังกลางมีมณฑปเชื่อมต่อด้านหน้า เรียงตัวกันตามแนวทิศเหนือ - ใต้ ตั้งอยู่บนฐานไพทีเดียวกัน หันหน้าไปทางทิศตะวันออก จากการขุดแต่งของกรมศิลปากรให้ข้อมูลว่าปราสาททั้งสามหลังตั้งอยู่แยกจากกัน โดยไม่มีทางเดินเชื่อมต่อกัน (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2547: 18) ปราสาทกู่กาสิงห์ไม่พบจารึกหรือหลักฐานการสร้างที่แน่ชัดจน ทำให้การศึกษาที่ผ่านมามีการกำหนดอายุจากศิลปกรรมที่พบเท่านั้น

บทความนี้มุ่งเน้นให้เห็นความสำคัญของปราสาทกู่กาสิงห์ เนื่องจากสถาปัตยกรรมปรากฏร่องรอยของการต่อเติมมณฑปด้านหน้าปราสาทหลังกลาง รวมถึงการขยายฐานไพที ซึ่งนำไปสู่ข้อสังเกตว่ามีปัจจัยใดบ้างที่ทำให้เกิดการต่อเติมมณฑป ว่าปราสาทกู่กาสิงห์นี้มีความเหมือนหรือแตกต่างจากปราสาทประจำชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียงอย่างไรบ้าง นอกจากนี้และห่างจากกู่กาสิงห์มาทางทิศเหนือประมาณ 300 เมตร พบปราสาทในวัฒนธรรมเขมรอีก 2 หลัง อันได้แก่ กูโพนวิท ปัจจุบันเหลือเพียงส่วนฐานไพทีขนาดใหญ่ และกูโพนระฆังหรือโรคยศาลที่สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 18 โรคยศาลนี้เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าพื้นที่บริเวณปราสาทกู่กาสิงห์และชุมชนแถบนั้นมีการใช้งานอย่างต่อเนื่อง

วัตถุประสงค์ของบทความ

1. ศึกษาารูปแบบแผนผังและองค์ประกอบสถาปัตยกรรมปราสาทกู่กาสิงห์
2. ความสำคัญของพื้นที่ตั้งปราสาทกู่กาสิงห์

วิธีดำเนินการ

ในการศึกษาสถาปัตยกรรมปราสาทกู่กาสิงห์ อ.เกษรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด ได้ใช้วิธีการดำเนินงานศึกษาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์โดยมีการรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากหลักฐานด้านเอกสาร และการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม ด้วยการสำรวจจริงวัด ถ่ายภาพ เพื่อให้ทราบถึงรูปแบบศิลปกรรมของปราสาทกู่กาสิงห์อย่างละเอียด รวมถึงปราสาทที่เกี่ยวข้องในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและปราสาทในประเทศกัมพูชา และนำข้อมูลดังกล่าวมาจัดลำดับและวิเคราะห์ เพื่อเปรียบเทียบรูปแบบศิลปกรรม

แนวคิดเบื้องต้นในการศึกษา

พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางของไทยเป็นเขตแดนที่ติดต่อกับประเทศกัมพูชา มีเทือกเขาพนมดงรักเป็นแนวกัน แต่ยังคงมีช่องทางการติดต่อไปมาระหว่างกันทำให้พื้นที่บริเวณนี้พบศาสนสถานในวัฒนธรรมเขมร รวมถึงปราสาทกู่กาสิงห์และกลุ่มปราสาทสามหลังอีกจำนวนมาก (ภาพที่ 1) ขณะเดียวกันก็รับเอาความเชื่อ ศาสนา งานศิลปะ สถาปัตยกรรมต่าง ๆ กระแสวัฒนธรรมที่เลื้อนไหลเข้ามาทำให้เกิดความสัมพันธ์ในพื้นที่ สถาปัตยกรรมเขมรที่ถูกสร้างขึ้นในพื้นที่ประเทศไทยนั้นมีความห่างไกลจากเมืองหลวงทำให้รูปแบบศิลปะหรือสถาปัตยกรรมที่ถูกสร้างขึ้นบางประการนั้นล่าช้าหรือตกค้างอยู่ในพื้นที่ และปราสาทกู่กาสิงห์น่าจะเป็นแหล่งที่สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของสถาปัตยกรรมความสัมพันธ์กับพื้นที่ชุมชนเดิมในบริเวณลุ่มน้ำเสียว

ภาพที่ 1 ปราสาทกู่กาสิงห์และกลุ่มปราสาทสามหลังในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

ที่มา : ดัดแปลงจาก Google earth

อย่างไรก็ดีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่แพร่กระจายเข้ามาในพื้นที่ตอนในที่ห่างไกลอย่างปราสาทกู่กาสิงห์ ทั้งพื้นที่ตั้งและรูปแบบสถาปัตยกรรมของกลุ่มปราสาทสามหลังมีความน่าสนใจและยังไม่พบว่ามีผู้ศึกษามากนัก เพื่อความเข้าใจก่อนที่จะกล่าวถึงปราสาทกู่กาสิงห์จึงต้องกล่าวถึงที่มาของการสร้างปราสาทสามหลังในเบื้องต้น

การสร้างกลุ่มปราสาทสามหลัง

การสร้างปราสาทแต่เดิมนั้นเพื่อประดิษฐานรูปเคารพเทพเจ้าที่ตนนับถือในแต่ละนิกาย แต่เมื่อผู้สร้างประสงค์ที่จะประดิษฐานรูปเคารพมากกว่าหนึ่งองค์ทำให้เกิดการสร้างปราสาทสามหลังหรือมากกว่าขึ้นมา หลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นวัตถุประสงค์ของผู้สร้างชัดเจนว่าต้องการประดิษฐานรูปเคารพหลายองค์ ได้แก่ ปราสาทพระโค จารึกที่กรอบประตูกล่าวว่ปราสาทแห่งนี้สร้างโดยพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 เมื่อพ.ศ.1422 หรือราวต้นพุทธศตวรรษที่ 15 เพื่อประดิษฐานรูปเคารพบรรพบุรุษและรูปแทนพระองค์ (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรืองและศานติ ภัคดีคำ, 2557: 55) จากจารึกอายุสมัยการสร้างตรงกับศิลปะพระโค หลังจากนั้นพบว่ามีการสร้างปราสาทสามหลังอีกคือ ปราสาทพนมบก ปราสาทพนมกรอม ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 15 และปราสาทที่ปรากฏหลักฐานชัดเจนในเรื่องจารึกและผู้สร้าง นอกจากนี้การสร้างปราสาทสามหลังยังเป็นไปตามพระราชานิยมการนับถือศาสนาของกษัตริย์อีกด้วย

การสร้างกลุ่มปราสาทสามหลังถูกสร้างขึ้นในอาณาจักรเขมรอย่างน้อยในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 15 คือปราสาทไพรมนตรีที่หมู่บ้านร้อลวย เมืองหริหรัลยซึ่งเป็นปราสาทสามหลังที่อยู่บนฐานไพทีเดียวกัน (ภาพที่ 2) จากรูปแบบศิลปกรรมอยู่ในช่วงศิลปะพระโค

สมัยพระเจ้าอินทรวรมัน (พ.ศ.1420-1432) ประทับอยู่ที่หริหราลัย และโปรดให้สร้างปราสาทพระโค (พ.ศ. 1422) (Lawrence Palmer Briggs, 1999: 84 ในสมัยพระเจ้าไชยวรมันที่ 1 (พ.ศ.1432-1443) พระองค์ต้องการสร้างราชธานีใหม่ต่อจากเมืองหริหราลัยทำให้เกิดปราสาทสามหลังบนยอดเขา คือ ปราสาทพนมบกและพนมกรอม ทั้งสองแห่งสร้างขึ้นเพื่อถวายพระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหม (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2560: 101) รูปแบบการสร้างฐานไพทีรองรับปราสาทสามหลังอาจศึกษาได้จากพัฒนาการสร้างปราสาทหลายหลังบนฐานเดียวกันที่พบหลักฐานระยะแรก ที่ปราสาทพระโค ปราสาทโลเลย เป็นปราสาทหลายหลังตั้งอยู่บนฐานไพทีเดียวกัน

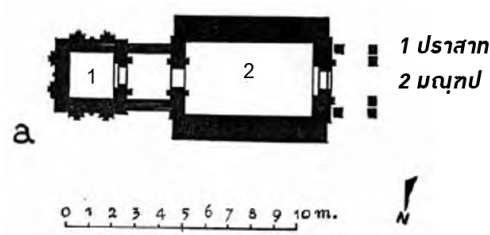
ต่อมาปราสาทที่เกาะแกร์เริ่มมีพัฒนาการสร้างมณฑปต่อยื่นออกมาด้านหน้า ทำให้ฐานไพทีเริ่มมีการเพิ่มมุมออกมารับมณฑปนี้ด้วย ลักษณะเช่นนี้สืบมาจนถึงช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 16 อย่างปราสาทบันทายศรี ซึ่งเป็นปราสาทสามหลังที่ปราสาทประธานหลังกลางมีมณฑปยื่นออกมาด้านหน้า ต่อมาปราสาทสามหลังในเมืองพระนครดูจะได้รับความนิยมน้อยลง พบว่าปรากฏอีกครั้งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 สมัยบายัน เช่น ปราสาทบันทายธม บันทายธมาร์ เป็นต้น

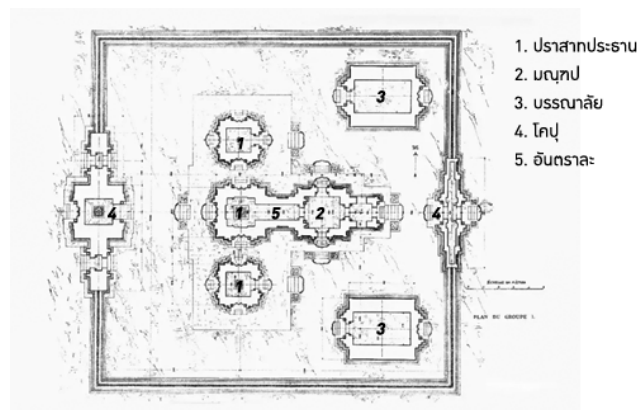
ภาพที่ 2 ปราสาทไพรมอนตรี เมืองร้อลวย ประเทศกัมพูชา

ที่มา: Hor Sopheap. (2019). Retrieved April 15, 2023 from <https://www.angkor-temples-in-cambodia.com/prei-monti.html>.

ในระยะแรกรูปแบบของการสร้างปราสาทที่มีมณฑปเชื่อมต่อออกมานั้น พบที่ปราสาทม เกาะแกร์ เมืองเสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา ส่วนที่พบว่ามีมณฑปนั้นอยู่กลุ่มปราสาทเก่าหลังก่อนจะเข้าสู่ปราสาทประธาน (ภาพที่ 3) ซึ่งมณฑปนั้นมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าและยังไม่มีมุขทางเข้า (Jean Boisselier, 1966: 64) ต่อมาแผนผังของมณฑปได้รับการพัฒนาและได้กลายเป็นที่นิยมของศาสนสถานไศวนิกายในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 โดยมีต้นแบบสำคัญ คือ ปราสาทบันทายศรี เริ่มสร้างตั้งแต่ปลายรัชกาลของพระเจ้าราเชนทรวรมัน ปี พ.ศ.1510 และการก่อสร้างเสร็จสมบูรณ์ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (พ.ศ.1511-1544) ผู้สร้างคือพราหมณ์ยัญชวราหะ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเนื่องในคติไศวนิกาย อันมีข้อความระบุในจารึกว่า อิศวรปุระ แผลได้ว่า เมืองของพระศิวะ (Mahesh Kumar Sharan, 1974: 128) โดยปราสาทประกอบด้วยปราสาทสามหลังหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ปราสาทประธานหลังกลางมีมณฑปเชื่อมต่อด้านหน้า ผังของปราสาทเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุมมีทางเข้าด้านหน้าเพียงทางเดียวด้าน ส่วนด้านอื่น ๆ นั้นเป็นประตูหลอก ปราสาทประธานหลังกลางเชื่อมต่อกับมณฑปด้วยอันตราละซึ่งก่อเป็นผนังทับต่อจากมุมย่อยของปราสาทประธาน โดยห้องกลางของมณฑปมีผังเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส ส่วนผนังด้านข้างทั้งสองทำเป็นซุ้มประตูทางเข้า ถัดมาจากห้องกลางทำเป็นมุขหน้ามณฑปทางทิศตะวันออกก็ทำเป็นมุขทางเข้าเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 4)

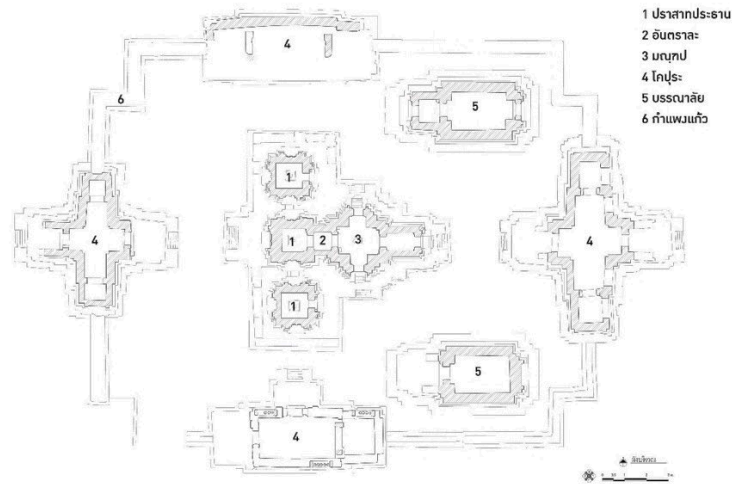
ภาพที่ 3 แผนผังปราสาทประธานที่มีมณฑปเชื่อมต่อด้านหน้าที่ปราสาททม เกาะแกร์ ประเทศกัมพูชา
 ที่มา: Jean Boisselier. (1966). Le Cambodge. Paris: Picard, Manuel d'archeologie d'Extreme-Orient 1, 65.

ภาพที่ 4 แผนผังปราสาทประธานปราสาทบันทายศรี ประเทศกัมพูชา
 ที่มา: Louis Finot, Henri Parmentier, Victor Goloubew. (2000). A Guide to the Temple of Banteay Srei at Angkor, 63.

สถาปัตยกรรมปราสาทกู่กาสิงห์

ปราสาทกู่กาสิงห์ประกอบด้วยปราสาทสามหลัง เรียงตัวในแนวทิศเหนือ-ทิศใต้ ทั้งสามหลังตั้งอยู่บนฐานไพทีเดียวกัน หันหน้าไปทางทิศตะวันออก จากการขุดแต่งของกรมศิลปากรให้ข้อมูลว่าปราสาททั้งสามหลังตั้งอยู่แยกจากกันโดยไม่มีทางเดินเชื่อมต่อกัน (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2547: 18) ปราสาทประธานหลังกลางมีอันตราละหรือฉนวนทางเดินที่เชื่อมต่อไปยังมณฑปจัตุรมุข นอกจากนี้ด้านหน้ายังมีบรรณาลัย 2 หลังก่อเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาบทางเข้าหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วในผังย่อมุม ซึ่งแต่ละด้านจะมีโคปุระ แต่โคปุระด้านทิศตะวันออกจะมีลักษณะที่พิเศษกว่าทิศอื่น ๆ กล่าวคือนอกจากจะมีประตูหลักแล้วยังมีประตูขนาดเล็กที่ปีกทั้งสองข้างอีกด้วย รวมแล้วเป็นสามประตู โคปุระที่สามารถเข้าออกได้มีเพียงด้านทิศตะวันออกและตะวันตกเท่านั้น ส่วนทิศเหนือ-ทิศใต้เป็นโคปุระหลอก แต่เดิมมีคูน้ำรูปตัวยูล้อม โดยเว้นด้านทิศตะวันออกไว้ แต่ปัจจุบันพบเพียงร่องรอยของคูน้ำเท่านั้น (ภาพที่ 5,6)

ภาพที่ 5 แผนผังปราสาทกูกาสิงห์

ภาพที่ 6 ภาพสามมิติปราสาทกูกาสิงห์
ที่มา: นฤตม แก้วชัย

แผนผังของปราสาทกูกาสิงห์เริ่มมีการปรับเปลี่ยนจากการเน้นแกนหลักเพียงแกนเดียวที่สร้างเฉพาะโคปุระในทิศทางเข้าหลักมาเป็นการวางผังโดยใช้ทั้งแกนหลักและแกนรองกล่าวคือปราสาทประธานล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว และเพิ่มโคปุระในแนวแกนเดียวกับปราสาทประธาน แต่โคปุระในแนวแกนหลักที่เป็นทางเข้าสู่ศาสนสถานจะมีขนาดใหญ่ในแกนรองจะเป็นโคปุระหลอก มีบรรณาลัยขนาดเล็ก 2 หลังหันหน้าเข้าปราสาทประธาน ปราสาทประธานจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก การวางผังเช่นนี้พบมากในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 16

ปราสาทประธานทั้งสามของปราสาทกูกาสิงห์จะใช้หินทรายในส่วนที่เป็นโครงสร้างรับน้ำหนัก และองค์ประกอบสถาปัตยกรรม ส่วนผนังของอาคารนั้นจะก่อด้วยอิฐ ปราสาทประธานอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุมปราสาทด้านทิศเหนือและทิศใต้นั้น มีซุ้มประตูทางเข้าออกเพียงทางเดียวคือทางด้านทิศตะวันออก ส่วนด้านอื่นๆ เป็นเพียงซุ้มประตูหลอก ปราสาทประธานหลังกลางมีมณฑปเชื่อมต่อด้านหน้า โดยการก่อมูขของปราสาทเชื่อมกับฉนวนหรืออันตราละ และเชื่อมกับมณฑป ภายในมีซุ้มประตูด้านหน้าห้องครรภคฤหะและซุ้มประตูภายในมณฑป ภายในมณฑปประดิษฐานโคนนที (กรมศิลปากร, 2539: 45)

เดิมพบว่าภายในปราสาทประธานหลังกลางเคยมีศิวิลิ่งค์ประดิษฐานอยู่ นอกจากนี้ชุดแต่งของกรมศิลปากร ในปี พ.ศ.2503-2504 ยังพบโบราณวัตถุอื่น ๆ เช่น พระคเณศหินทราย พระวิษณุและเศียรประติมากรรมสตรีหินทรายที่ เจอบริเวณปราสาทด้านทิศใต้ (กรมศิลปากร, 2505: 69) (ภาพที่ 7) จากหลักฐานเหล่านี้ทำให้เราสันนิษฐานได้ว่าปราสาท กู่กาสิงห์สร้างขึ้นเนื่องในคติไศวนิกาย เนื่องจากเคยมีศิวิลิ่งค์ประดิษฐานอยู่ในปราสาทประธานหลังกลาง โคนนทีหัน หน้าเข้าสู่ห้องครรภคฤหะ พระคเณศ และเศียรประติมากรรมสตรีซึ่งน่าจะถูกสร้างขึ้นในบริบทของพระแม่อุมาหรือนาง ทูรคาซึ่งเป็นชายาของพระศิวะ

มณฑปของปราสาทกู่กาสิงห์มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุมคล้ายกับมณฑปจัตุรมุข ห้องกลางของมณฑปทาง ด้านทิศเหนือและทิศใต้เปิดเป็นซุ้มประตูตรงกลางมีบันไดทางลงไปสู่ฐานไพที มุขด้านหน้าทางทิศตะวันออกมีซุ้มประตู และบันไดขึ้นลง ผนังทั้งสองฝั่งของมุขหน้าเปิดเป็นช่องหน้าต่าง

ชุดฐานปราสาทกู่กาสิงห์ประกอบด้วยฐานไพทีก่อด้วยศิลาแลงด้านล่างสุดเป็นฐานเชิงลาดขึ้นมาเป็นฐานบัวลูก ฟัก ปราสาทประธานและและมณฑปตั้งอยู่บนฐานรองรับเรือนธาตุก่อด้วยหินทราย ฐานของปราสาทประธานทั้ง 3 หลัง เป็นฐานบัวลูกแก้ว ซึ่งแตกต่างจากฐานของมณฑปที่เป็นฐานบัวลูกฟัก จากการศึกษาพบว่าฐานของปราสาทประธานหลัง กลางมีการเพิ่มความสูงในชั้นที่ 2 ให้มีความสูงมากกว่าฐานของปราสาทประธานที่ขบับด้านทิศเหนือ-ใต้ และมีความสูง มากกว่ามณฑป การเพิ่มความสูงนี้ส่งผลให้แนวบัวเชิงเรือนธาตุปราสาทประธานอยู่ในระดับกึ่งกลางของผนังมณฑป ลักษณะสำคัญคือการเพิ่มความสูงของปราสาทประธานหลังกลางโดยฐานชั้นที่ 2 ของปราสาทหลังกลางมีความสูง มากกว่าฐานของปราสาทอีกสองหลังที่ตั้งอยู่บนขาบสองข้าง และสูงกว่าฐานของมณฑปด้านหน้า ส่งผลให้แนวบัวเชิงเรือน ธาตุปราสาทประธานอยู่ในระดับกึ่งกลางผนังของมณฑป

นอกจากนี้ลวดบัวเชิงเรือนธาตุของปราสาทประธานทั้งสามหลังได้มีการเปลี่ยนแปลงระเบียบของลวดบัว โดยมีการเพิ่มลวดบัวอีกหนึ่งแถว แต่ไม่ปรากฏการสลักลวดลายแตกต่างไปจากลวดบัวของมณฑปที่ยังคงระเบียบแบบ แผนเดิมซึ่งประกอบด้วย หน้ากระดาน บัวคว่ำ บัวหาง และลายดอกบัวตูม (ภาพที่ 8) โดยการเพิ่มแถวลวดบัวนี้เอง คล้ายกับบัวเชิงเรือนธาตุของปราสาทสระกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ และปราสาทพะโค จังหวัดนครราชสีมา อันเป็น ระเบียบแบบแผนที่ถูกพัฒนาขึ้นมาในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16

ภาพที่ 7 ประติมากรรมโคนนที (ซ้าย) พระคเณศ (กลาง) เศียรประติมากรรมสตรี (ขวา)

ภาพที่ 8 บัวเชิงผนังเรือนธาตุปราสาทประธาน (ซ้าย) บัวเชิงผนังเรือนธาตุมณฑป (ขวา) ของปราสาทกู่กาสิงห์

จากส่วนฐานของปราสาทประธานทำให้ทราบว่าปราสาทประธานและมณฑปนั้นสร้างขึ้นไม่พร้อมกัน เนื่องจากบริเวณลวดบัวเชิงเรือนธาตุของปราสาทประธานและฐานของมณฑปใช้แบบแผนของฐานต่างกัน กล่าวคือ ฐานของปราสาท จะใช้ฐานที่มีลวดบัวลูกแก้วและเพิ่มเส้นลวดบัวมาอีกหนึ่งชั้น ส่วนฐานรองรับเรือนธาตุของมณฑปจะใช้ฐานบัวลูกฟัก (ภาพที่ 9) อีกทั้งยังปรากฏร่องรอยหลักฐานอื่นร่วมด้วย ได้แก่ รอยต่อตรงบริเวณที่มณฑปเชื่อมกับปราสาทประธานหลังกลางทำให้ลวดบัวไม่มีความต่อเนื่องกัน (ภาพที่ 10) ในขณะที่แบบแผนของมณฑปมีลักษณะคล้ายกับโคปุระด้านทิศตะวันออก สันนิษฐานว่ามณฑปและโคปุระสร้างสร้างขึ้นในเวลาเดียวกัน (ภาพที่ 11) ซึ่งแต่เดิมคงมีปราสาทสามหลังอยู่ก่อนส่วนมณฑปสร้างภายหลังพร้อมกันกับการก่อไฟที่ยื่นออกมาด้านหน้าเพื่อรับกับมณฑปดังกล่าว ทั้งยังมีการก่อพอกขยายฐานไฟที่ทุกด้านปิดทับฐานบัวด้านใน (ภาพที่ 12) ลวดลายประดับบัวเชิงเรือนธาตุของมณฑปและโคปุระพบว่ามีการเพิ่มลวดบัวลายกนกคั่นระหว่างลายกลีบบัวและลายดอกบัวตูม ซึ่งก็พบที่ปราสาทบาปวนและปราสาทแม่บุญตะวันตกในประเทศกัมพูชา และเป็นระเบียบเดียวกันที่พบในปราสาทพิมายและปราสาทพนมรุ้ง จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่ามณฑปที่ถูกต่อเติมขึ้นภายหลังนั้นมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 ร่วมสมัยกับปราสาทพิมายและปราสาทพนมรุ้ง ข้อสังเกตอีกประการ คือทับหลังและหน้าบันที่พบในปราสาทกู่กาสิงห์ลักษณะท่าทางของพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณนั้นยังคงมีอิทธิพลของศิลปะเกาะแกร์ซึ่งแสดงการเคลื่อนไหวอย่างมากแต่การสลักกลายนั้นแสดงให้เห็นถึงความเป็นพื้นถิ่น (ภาพที่ 13)

ภาพที่ 9 ฐานรองรับเรือนธาตุของปราสาทประธานและมณฑป ปราสาทกู่กาสิงห์

ภาพที่ 10 รอยเชื่อมระหว่างปราสาทประธานหลังกลางและมณฑป

ภาพที่ 11 เปรียบเทียบบัวเชิงเรือนธาตุของมณฑป (ซ้าย) และโคปุระด้านทิศตะวันออก (ขวา)

ภาพที่ 12 ร่องรอยการก่อพอกขยายฐานไฟที่ทุกด้านปิดทับฐานบัวด้านใน

ภาพที่ 13 ทับหลังปราสาทหลังกลางด้านทิศตะวันออก

ความสำคัญของพื้นที่ตั้งปราสาทกู่กาสิงห์

จังหวัดร้อยเอ็ดเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เป็นสังคมที่ทำการเกษตรกรรมและมีผู้คนอาศัยมาอย่างต่อเนื่องมาในสมัยทวารวดี สมัยวัฒนธรรมเขมร โดยชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์เหล่านี้ได้แพร่หลายในพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด และชุมชนโบราณเหล่านี้ได้พัฒนาขึ้นเป็นหมู่บ้านที่สำคัญและได้มีการกำหนดแหล่งที่เป็นศาสนสถาน เมื่อถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 ก็ได้อิทธิพลจากวัฒนธรรมเขมรและได้มีการพัฒนาชุมชนขึ้น (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2546: 36) จนกระทั่งถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 วัฒนธรรมเขมรก็เริ่มมีความแพร่หลาย ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ ชุมชนทวารวดีในพื้นที่ก็ปรับตัว ให้เข้ากับวัฒนธรรมเขมร

ปราสาทกู่กาสิงห์เป็นกลุ่มปราสาทสามหลังที่ตั้งอยู่ไม่ห่างจากแหล่งน้ำธรรมชาติอย่างลำน้ำเสียวใหญ่ ลำน้ำสาขาของแม่น้ำมูล พื้นที่ตั้งของปราสาทใกล้ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์อย่างเมืองโพนางทมเป็นเมืองที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ รวมถึงมีการจัดการน้ำอย่างเป็นระบบ มีอายุอยู่ในช่วงประมาณ 2,500 – 2,000 ปีมาแล้ว (ภาพที่ 14)

จากสภาพภูมิประเทศของจังหวัดร้อยเอ็ด พื้นที่ตั้งของปราสาทกู่กาสิงห์ และพื้นที่ใกล้เคียงมีความเหมาะสมในการตั้งชุมชนโบราณเป็นอย่างมาก จากการสำรวจของนักโบราณคดี ได้พบว่ามีแหล่งโบราณคดีจำนวนมากตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต่อมาเมื่อวัฒนธรรมเขมรแพร่เข้ามา ก็เริ่มสร้างศาสนสถานแบบเขมร จากการลงพื้นที่ภาคสนามพบว่ากลุ่มปราสาทสามหลังในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือบริเวณลุ่มน้ำมูลมักปรากฏขึ้นพร้อมกับชุมชนโบราณเสมอ รวมทั้งการมีบารายขนาดใหญ่อยู่ทางทิศตะวันออกอีกด้วย

นอกจากนี้ที่ตั้งปราสาทอยู่ในเขตที่ปัจจุบันเรียกว่าทุ่งกุลาร้องไห้ มีทรัพยากรแร่ธาตุอย่างเกลือหินกระจายตัวอยู่ โดยแหล่งทำเกลือขนาดใหญ่จะอยู่บริเวณริมแม่น้ำเสียว บริเวณที่ราบลุ่มชายขอบของทุ่งกุลาร้องไห้

แหล่งเกลือที่ใกล้กับปราสาทกู่กาสิงห์มากที่สุด คือ แหล่งเกลือบ่อพัน บริเวณนั้นก็พบศาสนสถานในวัฒนธรรมเขมร คือ พระธาตุบ่อพันขัน แหล่งโบราณสถานดอนขุมเงิน (ปราสาทหินบ้านหนองคู) หลักฐานสำคัญที่พบคือ จารึกของพระเจ้ามเหศวรมันหรือพระเจ้าจิตรเสน (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, 2549: 108-109) อีกทั้งยังมีแร่เหล็ก การที่พระเจ้ามเหศวรมันเข้ามาใช้พื้นที่ตรงนี้เนื่องจากเพื่อควบคุมทรัพยากรอย่างเกลือและเหล็ก การศึกษาที่ผ่านมาพบว่าพื้นที่บริเวณนี้อาจเป็นศูนย์กลางของบ้านเมืองขนาดเล็กในยุคต้นเจนละ และเป็นเส้นทางเกลือยุคโบราณที่มีความสำคัญต่อการขยายตัวของเมืองที่ควบคุมไปกับการผลิตเหล็ก เกลือเป็นทรัพยากรที่จำเป็นต่อการถนอมอาหาร การผลิตเครื่องมือเครื่องใช้และอาวุธ ซึ่งผู้ที่ครอบครองไว้จะมีความได้เปรียบและสร้างความเข้มแข็งให้กับอาณาจักรได้

ภาพที่ 14 ตำแหน่งที่ตั้งปราสาทกูกาสิงห์และเมืองโบราณโพนนางทม
ที่มา: ดัดแปลงจาก Google Earth

บทสรุป

จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่าปราสาทกูกาสิงห์ที่สร้างขึ้นในคติไศวนิกายนั้นสันนิษฐานได้จากประติมากรรมที่พบจากการขุดแต่ง และจากสถาปัตยกรรมพบว่ามีกรก่อสร้างอย่างน้อย 2 ระยะ ระยะแรกคือการสร้างกลุ่มปราสาทสามหลัง ระยะที่สองคือการต่อเติมมณฑปและโคปุระ ซึ่งจากการศึกษาทั้งแผนผังและองค์ประกอบสถาปัตยกรรม และงานประดับพบว่าสร้างขึ้นอย่างน้อยในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงพุทธศตวรรษที่ 17 การสร้างมณฑปเชื่อมต่อกับปราสาทประธานของปราสาทกูกาสิงห์ในภายหลังนี้อาจเกี่ยวข้องกับค่านิยมในการสร้างปราสาทที่มีมณฑปเชื่อมต่อด้านหน้าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 ทั้งในเมืองพระนครและพื้นที่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในประเทศไทย เช่น ปราสาทพระวิหาร ปราสาทตาเมือน ที่เป็นต้นแบบให้กับปราสาทพนมวัน และปราสาทพิมาย ซึ่งมีความเป็นไปได้ว่าปราสาทกูกาสิงห์จะได้รับอิทธิพลการสร้างมณฑปที่ด้านหน้าปราสาทมาจากปราสาทบริเวณใกล้เคียง เนื่องจากปราสาทตั้งอยู่บริเวณเส้นทางโบราณซึ่งเป็นเส้นทางที่ใช้ในการเดินทางไปมาระหว่างเมืองพระนครและพื้นที่ลุ่มน้ำมูลที่อุดมไปด้วยแหล่งเกลือและเหล็กซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการเสริมความมั่นคงให้กับอาณาจักรเขมรโบราณ และปราสาทกูกาสิงห์น่าจะเป็นปราสาทประจำชุมชนที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เห็นได้จากตัวสถาปัตยกรรมที่มีการต่อเติมให้ศาสนสถานมีขนาดใหญ่กว่าเดิมเพื่อรองรับคนในชุมชนที่มีการขยายตัวขึ้น และมีการใช้งานในพื้นที่เรื่อยมาจนกระทั่งมีการสร้างโรงเรียนในบริเวณใกล้เคียงอย่างกุโพนระฆัง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 อย่างไรก็ตามข้อสันนิษฐานนี้ยังต้องมีการศึกษาเพิ่มเติมเพื่อช่วยอธิบายความสัมพันธ์ในการรับส่งศิลปกรรมที่สะท้อนไปมาระหว่างเมืองพระนครและชุมชนในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยต่อไป

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2505). โครงการและรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคที่ 2 พ.ศ.2503 – 2504. กรุงเทพฯ :กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2539). ทำเนียบโบราณสถานขอมในประเทศไทยเล่ม 4. กรุงเทพฯ: CURSQA.
- กระทรวงวัฒนธรรม. (2547). อิทธิพลวัฒนธรรมเขมรในเขตจังหวัดร้อยเอ็ด. กรุงเทพฯ: สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร.
- ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (2549). “จารึกพบใหม่ในจังหวัดร้อยเอ็ด” ใน ศิลปากร, ปี 49 ฉบับ 3 (พฤษภาคม-มิถุนายน),

108-109.

จิรัสสา คงชีวะ & กรมศิลปากร. (2540). พระพิฆเนศวร์ : คติความเชื่อและรูปแบบของพระพิฆเนศวร์ที่พบในประเทศไทย
ไทย. กรมศิลปากร.

ดุสิต ทูมมากรณ์. (2541). “การศึกษากำหนดอายุสมัยปราสาทเมืองแขก บ้านกกกอก ต.โคราช อ.สูงเนิน จ.
นครราชสีมา” ใน ศิลปากร, ปี 41 ฉบับ 4 (กรกฎาคม-สิงหาคม), 7

ปวิณา เพ็ชรล้วน.(2555). คติการสร้างกลุ่มปราสาทขอมสามหลังในประเทศไทย. การศึกษาเฉพาะบุคคล ภาควิชา
โบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี.

มาดแลน จีโต, & ม.จ สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2552). ประวัติเมืองพระนครของขอม. มติชน.

ธรรมรุ่งเรือง, ร. (2548). ปราสาทขอมในดินแดนไทย: ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ. มติชน. รุ่งโรจน์

ธรรมรุ่งเรืองและสานติ ภัคดีคำ. (2557). ศิลปะเขมร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.

สมิทธิ ศิริภัทร์ และมยุรี วีระประเสริฐ. (2533). ทับหลังการศึกษาเปรียบเทียบทับหลังที่พบในประเทศไทยและกัมพูชา.
กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

สุกัญญา เบนิต. (2553). โบราณคดีในทุ่งกุลาร้องไห้. อุบลราชธานี: สำนักศิลปากรที่ 11 อุบลราชธานี.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (บรรณาธิการ). (2546). ทุ่งกุลาร้องไห้ "อาณาจักรเกลือ" 2,500 ปี จากยุคแรกเริ่มล้ำหลังถึงยุคมั่งคั่งข้าวหอม.
กรุงเทพฯ: มติชน.

สุภัทรดิศ ดิศกุล,หม่อมเจ้า. (2560). ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000. กรุงเทพฯ : สมาคมประวัติศาสตร์ในพระ
ราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

สุภัทรดิศ ดิศกุล,หม่อมเจ้า. (2547). ศิลปะลพบุรี. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. (2524). แบบโครงสร้างและระเบียบการก่ออิฐสถาปัตยกรรมสกุลช่างเขมรและศรีวิชัย. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Jean Boisselier. (1966). Le Cambodge. Paris: Picard, Manual d'archeology d'Extreme-Orient 1.

Lawrence Palmer Briggs. (1999). The Ancient Khmer Empire. Philadelphia: The American Philosophical
Society.

Mahesh Kumar Sharan. (1974). Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia. New Delhi:
Abhinav Publication

